

Kántás Balázs

Az 1956-os forradalom és szabadságharc a mindennapok szemszögéből

Benyomások A Forradalom! – 24 megtalált történet című dokumentumkötetről (Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba)

Érdekes és különleges, mondhatni szokatlan dokumentumkötetet publikált a Magyar Nemzeti Levéltár és a Libri Kiadó közösen az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulójára az MNL három történész-levéltárosa, Mikó Zsuzsanna, Majtényi György és Szabó Csaba által sajtó alá rendezve. A kötet egyszerre felel meg a tudományos forráskiadás kritériumainak, hiszen kísérőtanulmány és komoly jegyzet-apparátus társul hozzá, és hozza közelebb a XX. század eme fontos és drámai történelmi eseményét akár a laikus, mindenkori olvasóhoz.

A vállalkozásban részt vevő három történész-levéltáros arra törekedett, hogy az eddigi tendenciákkal ellentétben, vagy legalábbis ezekkel párhuzamosan, amelyek '56-ot főként a XX. századi magyar politika- és hadtörténet meghatározó eseményeként értékelték, hogy a politikatörténeti szempontból is kétségtelenül jelentős eseménysorozatot a mindennapok emberének perspektívájából (pontosabban a mindennapok eltérő nézőpontokat képviselő szereplőinek számos lehetséges perspektívájából) mutassa meg. A dokumentumválogatás 24 olyan *megtalált történetet* ad közre, melyek a forradalom és szabadságharc napjai, valamint az azt követő megtorlás eseményeit nem a politikai döntéshozók, hanem az egyszerű emberek nézőpontjából mutatják meg, sokkal árnyaltabban és sokszínűbben, miként tette azt a Kádár-korszak egyértelműen a diktatúra érdekeit kiszolgáló, a forradalmat befeketíteni próbáló, ideológiától terhelt történetírása, vagy mint az kiolvasható a rendszerváltás után keletkezett immár objektivitásra törekvő, de alapvetően mégiscsak a politikumra fókuszáló értelmezésekből.

A 24 dokumentumközlés egyúttal az 1950-es évek magyar társadalmának is a keresztmetszetét igyekszik nyújtani, ugyanis a teljesség igényével olvashatjuk/tekinthetjük meg egy negyedikes gimnazista naplóleveleit a forradalomról, egy egyetemista lány naplójegyzeteit, egy kecskeméti levéltáros rajzos naplóját, egy Amerikába emigrált magyar reflexióit a forradalom eseményeiről, egy pécsi általános iskolai tanárnő naplóbejegyzéseit, egy akkoriban titkos naplót vezető kamasz fiú naplóját és immár öregemberként ehhez fűzött kommentárját, egy akkori kisgyermekes édesanya visszaemlékezéseit, egy akkor tízéves kislány emlékeit a forradalomról, egy mecseki szabadságharcos forradalmár visszaemlékezését, egy, a forradalom után a megtorlás ke-

retében bebörtönzött tanár memoárját, egy felíráskészítő kisiparos versét, egy akkor induló, fiatal költő reménykedő politikai verseit, a korabeli fiatal karcagi technikus verseit, egy gimnazista lány házi feladatként írott verseit, amiért később börtönbüntetésre ítélték, a szegedi városi tanács egyik tagjának verseit, egy állásából elbocsátott, később bebörtönzött tanár verseit, egy Corvin közti felkelő verseit, ugyancsak egy versei miatt börtönbüntetésre és vagyyonelkobzásra ítélt gimnazista fiú lírai alkotásait, egy kiskunfélegyházi diák politikai röplapjait, egy Budapestre költözött fiatalember röplapjait, valamint egy munkástanács-vezető politikai tartalmú falfeliratait.

A dokumentumválogatás egyes *történetei*, egyenként sajtó alá rendezett tételei műfajilag is meglehetősen változatos képet mutatnak. Csak úgy megjelenik közöttük a napló, a korabeli feljegyzés és az utólag lejegyzett visszaemlékezés, memoár, mint a sokkal inkább a szépirodalom, mintsem a történelmi források körébe utalható műfaj, a (jelen esetben persze politikai tartalmú) vers, vagy akár a történelmi forrásként is igen érdekes kézzel rajzolt és írt röpcédula, politikai gúnyrajz vagy akár a politikai ellenállás sajátos formájaként megjelenő falfirka. Mind az egyes történetek szereplőinek változatos társadalmi helyzete, mind e műfaji gazdagság rámutat, milyen sok platformon és formában jelentkezett 1956-ban az elnyomó politikai rendszerrel szembeni ellenállás, és mennyire összekovácsolta a szabadságvágy az egész korabeli magyar társadalmat. A kötetben közölt dokumentumokból kitűnik, milyen nagymértékű volt az egyébként viszonylag kis létszámban az utcákon harcoló forradalmárok társadalmi elfogadottsága és támogatottsága, és ha mást nem, de hallgatólagosan az egész magyar társadalmat az elnyomó kommunista rendszertől való megszabadulás reményének érzése hatotta át 1956 októberében és novemberében. Persze tudjuk jól, hogy az állampárt a forradalmat és szabadságharcot hathatós szovjet katonai segítséggel vérbe fojtotta, utána pedig alattomos megtorlás, a reformer Nagy Imre és társainak koncepciók pere és kivégzése, majd végül több mint harminc évig fennálló, a Rákosi-rendszerrel persze sokkal emberségesebb, folyamatosan puhuló, ám mégiscsak diktatórikus államberendezkedés következett az 1990-es rendszerváltozásig, a forradalom és azok közben átélt hétköznapi történetek azonban jóval túlmutatnak az 1956 őszen és a néhány hét alatt végbemenő eseményeken. A forradalom adott esetben évtizedekre meghatározta egyének, sőt, akár egész családok életét és sorsát. Gondoljunk csak arra, hogy még az 1970-80-as években is megbélyegzettként, másodrendű állampolgárként kellett, hogy éljenek azok az emberek, akik valamilyen módon részt vettek a forradalomban, vagy legalábbis a benne való részvétellel vádolták meg őket korábban, ez a stigma pedig egy életen át elkísérte őket. A Kádár-rendszer a forradalomról és szabadságharcról való nyílt beszédet sem engedte meg még évtizedekkel később sem, de nem engedte azt sem, hogy a társadalom megfélemedkezzen róla – főleg azoknak nem bocsátott meg, akik részt vettek benne, vagy legalábbis megvádolhatók voltak a részvétellel. 1956 mindezzel együtt visszavonhatatlanul beleégett a magyar nép és társadalom kollektív emlékezetébe, és talán csak most,

a 2010-es évekre, hatvan évvel az események után jutottunk el oda, hogy a szabadságharcról ne csak valamiféle fekete-fehér, sematikus képünk legyen, amely valamely politikai ideológiának akarva-akaratlanul megfelel, hanem azt mint történelmi eseményt a maga komplexitásában lássuk, mind politikatörténeti, mind társadalomtörténeti, mind pedig eszmetörténeti szempontból. *A Forradalom! – 24 megtalált történet* című forráskiadás ehhez az árnyalt, többretű történelemértelmezéshez járul hozzá, hogy annak láthassuk az 1956-os forradalmat és szabadságharcot, ami valóban volt: a szabadságért folytatott küzdelemnek, melynek ugyan kétségtelenül nagy politikatörténeti jelentősége volt, de a mindennapok kisemberei kezdték el, vívták meg, és áldozták benne életüket a társadalom egésze által vágyott szabadságért, és nem csupán a mindenkori politikai döntéshozók, de bizony elsősorban a mindennapok magyar kisemberei számára határozta meg a következő harminc-egynéhány év alakulását.

A köztölt, olykor facsimile képekkel és egyéb korabeli fényképekkel együtt publikált források mellett minden esetben ott szerepel röviden és lényegre törően az adott dokumentum által hordozott történet főszereplőjének életrajza is. Így kétségtelenül bepillantást nyerünk a szereplők forradalom utáni sorsának alakulásába is, amely talán még érdekesebb, mint az, hogy élte meg X vagy Y az utcai harcok néhány hetét vidéken vagy a fővárosban. 1956 nem csupán egyetlen adott, izolált esemény, hanem egy történelmi korszak kezdete, és egy egész társadalom későbbi sorsának meghatározója volt, utóélete pedig akár tetszik, akár nem, de napjainkig eltart, öröksége napjainkban is velünk él. Miként azt egyébként a sajtó alá rendezők a forráskiadvány bevezető tanulmányában is hangsúlyozzák, a sors igen furcsa fintora, hogy a 24 megtalált történet dokumentumainak némelyike éppen a forradalmat követő megtorlás iratai között maradt fenn, archiválásának célja éppen az volt, hogy valakinek a fennálló politikai rendszer által feltételezett bűneire rámutasson, ehhez képest a demokrácia idején való napvilágra kerülése által éppen hogy rehabilitálja és felmenti az elnyomás ellen szót emelő vagy akár fegyvert fogó egyént a diktatórikus rendszer által a fejére olvasott bűnök alól, hétköznapi hőssé avatva. A dokumentumkötet tehát nem csupán az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek megismerését segíti, hanem áttételesen ugyan, de rámutat a forradalom után kialakult és több mint harminc éven át fennállt Kádár-rendszer jellegzetességeire és árnyoldalaira is, továbbá arra, hogy az autoriter rezsim mennyire nem volt képes soha elfelejteni, hogy teljességgel totalitárius elődjét, a Rákosi-rendszert, mellyel egyébként deklaráltan nem vállalt jogfolytonosságot, 1956-ban a magyar nép megpróbálta fegyverrel megdönteni.

Ha tüzetesebben megnézzük a kötetet sajtó alá rendező történész-levéltárosok eddigi tudományos tevékenységét, motivációjuk, miszerint nem csupán magát a forradalmat, de annak utóhatásait, az 1956 és 1990 között fennálló rendszert is igyekeznek bemutatni a dokumentumköteten keresztül, egészen nyilvánvalóvá válik. Mikó Zsuzsanna maga mögött tudhat egy Káli Csabával közösen jegyzett dokumentumkötetet

(*Dokumentumok Zala megye történetéből 1944–1947*), mely a kommunista rendszer második világháború utáni megszilárdulását mutatja be egy adott megyére lebontva, frissen, a jelen dokumentumválogatással együtt megjelent monográfiája (*A terror hét-köznapjai – A kádári megtorlás, 1956–1963*) pedig a forradalom után kialakuló Kádár-rendszer könyörtelen bosszúját mutatja be a szabadságharc résztvevőin a pártállam igazságszolgáltatása által levezényelt koncepciós perek mechanizmusának elemzésén keresztül, mint a kommunista rendszer igazságszolgáltatásának elmélyült kutatója. Az alapvetően egyháztörténész Szabó Csaba mintegy fél tucat könyvet, egy monográfiát és számos forráskiadványt publikált a kommunista rendszer a magyarországi egyházak, főként a katolikus egyház felett gyakorolt elnyomásáról (ezek közül tán a legfontosabbak: *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953; A Grósz-per előkészítése 1951; A Grósz-per; A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években; Törésvonalak: apácasorsok a kommunizmusban*). Majtényi György pedig, bár munkássága a kisebbségkutatásra is kiterjed, ugyancsak három monográfiát írt a Kádár-korszak társadalomtörténetéről, a társadalom mesterséges, felülről irányított átrendezéséről és a kommunista pártelit működéséről (*A tudomány lajtorjája: „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon 1945 után; K-vonal: Uralmi elit és luxus a szocializmusban; Vezércsel: Kádár János mindennapjai*). A *Forradalom! – 24 megtalált történet* című dokumentumgyűjteményt sajtó alá rendező, a kommunista diktatúra anatómiáját tüzetesen ismerő három történész távlati célja és demokratikus elköteleződése tehát nyilvánvaló, céljukat pedig el is érik, hiszen a könyv valóban túlmutat 1956 október–novemberének néhány hetén. A forráskiadvány egy harminc-egynéhány éves korszak árnyoldalainak társadalomtörténeti lenyomata, melynek kezdetét datálhatjuk 1956. október 23-ára, de az aznap kezdődött események következményei sokkal hosszabb távúak voltak, s egészen a mai napig hatnak.

A múlt és a jelen közti folytonosságot jelzi az is, hogy a 24 megtalált történet változatos társadalmi háttérből kikerült szereplői közül néhány személy még ma is él, és nem vagy nem csupán korbeli naplót, de napjainkban íródott visszaemlékezést bocsátott a forráskiadvók rendelkezésére. Az 1956-os forradalom és szabadságharc lassan utolsó élő tanúi szólalnak meg a kötet némelyik oldalán, éreztetve a mindenkori olvasóval, hogy '56 nem csupán a történelem, a hagyomány és a kollektív kulturális emlékezet része, hanem ugyanúgy a miénk, a saját nemzeti és történelmi identitásunk része, a jelen pedig nem érthető meg, csak és kizárólag a múlt segítségével. 26 évvel a rendszerváltás után, illetve kereken 60 évvel a forradalom és szabadságharc után pedig egy múltbéli totalitárius rendszer elleni felkelés történeti forrásait olvasva a mindenkori befogadó talán odáig is eljuthat, hogy képes legyen értékelni a jelent, a persze korántsem tökéletes, de 1990-re mégiscsak kivívott és kétségtelenül létező magyar demokráciát.

(*Budapest, Libri Kiadó-Magyar Nemzeti Levéltár, 2016*)

Erdődi Gábor

Szepesi Dóra: Pirosmadár

A közelmúltban (2016 őszén) jelent meg Szepesi Dóra *Pirosmadár* című verseskötete. Már a cím is mesés verseket sugall, a költő saját egyéni festményborítója ezt még meg is erősíti. Csupán a kötet vége felé következik a címadó pirosmadár motívuma. A szerző saját bevallása szerint ez a Kex együttes slágere volt.

Itt a számomra egyik legszebb, legkedvesebb, olasz tárgyú versében jön elő e mesés hangzású motívum, a kötet 44. oldalán, a *Madonna della sedia (Ülő Madonna)* címűben:

„Közel van egymáshoz a két arc,
egy piros madár szárnyai.
Köztük az ég teste.
Tüzes fészket tépi röpkülése
szó nem éri, oly finom –
madártávlatból ég a tarló,
áldott a föld
és porlandó.”

Az egész Szepesi Dóra-kötet égies-légies röpke képi szárnyalása kiérezhető e „madártávlatos” (szerelmes?) arcról szóló (szálló?) költeményből. Itt is árulkodik magáról, hogy költőnk többműfajú szerző – festő is! Erről hoz hírt a *Havazás* című verse is, mindjárt a legelején:

„Akvarell, lazúrosan. / Kútbanéző fejek. / Hat
asszony lehet. / A kristályok egymásra dőlve,
mint szavaim. / Fehér. Poroszkék, ultramarin,
meg rózsaszín, / bár nincs is ott, csak érzed. /

Áldozat. Jegesen csikorgó, szinte forró. / Egy
csöpp vérszag. / Akvarell, lazúrosan.”

Megjegyzem – bár helyspórolásból is jelent meg ily metszetekkel, cezúrásan e kötet, illik is hozzá – Dóra versei egyébként is a japán haikuk éles síkváltásaira, metszeteire hajaznak, rövidségükkel, szemléletmódjukkal is.

Tanúsíthatom, Szepesi Dóra festményei is ilyen szabad asszociációsak, némelyek szerint ilyen „puzzle”-mód kirakójátékszerűen építkezve. Színezetük pedig ténylegesen akvarelles. Másfelől meseiek e költemények, inkább a kékmadármesére emlékeztetnek.

Például a borítón is találókérdés-szerűen keresni kell a pirosmadarat! Ilyen nonfiguratív varázslat ez.

A versei is nagy, képről képre ugráló fantáziát mutatnak – itt például az egyszerű hókristályhoz asszociált színek, gondolatok, érzések szinte szürreális asszociációkon keresztül valósul meg.

Kiugró közülük is, számomra legalább is, e két motívum – „Áldozat” és „Egy / csöpp vérszag.” / Én, magam részéről, itt Jézusra asszociálok” – de ez szubjektív, szabadon meghagyott.

Mindenesetre e vers után a kötetben úgysis a *Karácsony* című következik:

Meghökkentően szürreális és a „*bársony*” jelzővel tapinthatóan érzékletes a tipikus Szepesi Dóra-i sűrítés, verskezdet:

„Az Örökkévaló bársony éjein / Fürtökben lógnak mélyeim.”

A versben még ilyen képsorok szerepelnek:

„S a tőkék közt a lelkiismeret borostyán dongója zizeg.”

Ez szinte Oszip Mandelstam-ian modern! Ugyanakkor az egészet belengi, enyhíti a Szepesi Dórát oly jellemző játékoság:

„szüretel az Örökkévaló. Ez aszúnak, ez seprűnek való.”

(A gondolat tragikus, ám enyhíti a játékos rím.)

Az intim szerelmi kapcsolatot is így érzékíti Dóra Karácsony című verse:

„Téli lélek vagyok. / Fagyok. / A kályhádba belebújok. / Ott lángolok, ott lobogok, / A hamuból szárnyra kapok / Aztán megint nálad vagyok.”

Ez – meglátásom szerint – a gyermeki látásmód, gyermeki mondóka, kiszámolás játékok nyelve, mely felnőttkorra megőrzött képesség Szepesi Dóránál. (19. old.) Ezt a benyomást erősíti a saját maga által adott másik ilyen verscím is, a *Játék* című (12. old.):

„Vagyok. / Vagyok kő, növény, állat, híres ember, szám. / Nem nagy szám. / Fekvő nyolcas, végtelen.”

Versei – mint látjuk – rövidék, tömörek, csattanóra épülők.

Hosszú téli (nyári) esteken mi is ezt játszottuk – Híres ember, híres állat...

Kötetének cikluscímei is árulkodóak:

1. Kicsoda-micsoda
2. Ima amore
3. Gyerekjáték
4. Műfordítások
5. Prózák, prózaversek

A 4. rész tehát néhány műfordítását tartalmazza – egy Shakespeare (a 18.), egy Keats-szonett. E Keats is – Szepesi Dórára jellemzően – a Keatsnél ritka, viszonylag vidámabb, legalább is derűsebb művek közé tartozik *A szöcskéhez és a tücsökhöz* című szonett. Az ötödik rész, a *Prózák, prózaversek* is nyelvi játékoktól zsúfoltak és egyúttal nagyon szellemesek. (A *Morfológia és Morbológia* címek is hordozzák ezt.)

Visszatérnék verseihez. Legszebb, legkiemelkedőbb, legérettebb versének a szintén olasz témájú *Primavéra* címűt tartom (46. old.).

Primavéra

Add nekem a ruhádat, Flóra!

Csak egy éjszakára.

Belém szeretett a délnyugati szél, és magával vinne.

Zephürosz, zsenge zöld és alvó piros.

Add a ruhád, Flóra! Primavéra! nekem illik, hozzám illik!

Vadcseresznye, barackszín szirmok, selyemfüvek.

Tetszik a sok kis gomb, szem, kapocs, fátyol, fodor,

Csengettyű és harangjáték.

Csak egyetlen éjszakára, míg megforgat a szél!

Hallod? Már zenél! Add a ruhádat, mert visz a szél!

Visszakapod hajnalra, Primavera!...

De meglehet, hogy többé már le nem veszem

mert örökre így szeret szerelmesem.”

Ez a költő vallomása szerint nem Botticellit, hanem a pompeji freskókat idézi.

Gyönyörű e költeményben a hangszerelés, a hangok, szavak és érzelmek skálája, többek között íme:

„Zephürosz, zsengezöld és alvó piros.”

Vagy a hiányos párbeszéd (csak az egyik fél beszél) följajzottsága és ugyanakkor bensőségsége. Egyszóval – bele lehet szeretni Szepesi Dóra kötetébe, világába!

(*Napkút Kiadó, Budapest, 2016*)

Ispánovics Csapó Julianna

Egy rendhagyó monográfia eredményei

Borsa Gedeon: Andreas Hess

A magyar könyv- és művelődéstörténet klasszikusának, az Országos Széchényi Könyvtár bibliothecarius emeritusának a 90. születésnapját egy rendhagyó monográfia közreadása tette emlékezetesebbé.

Az Andreas Hess működését tárgyaló „műhelyforgács” tematikáját művelődéstörténetünk fontos dátuma aktualizálja. Ötszáznegyven esztendeje, 1473. június 5-én fejezte be Andreas Hess Budán az első magyarországi őnyomtatvány, a *Chronica Hungarorum* nyomtatását. A témáról Fitz József tudós könyvtárigazgató 1932-es monográfiája óta nem jelent meg hasonló összefoglaló.

Borsa Gedeon kéziratát 2008-ban zárja le. Összegezi, kiegészíti, és több vonatkozásban újragondolja a témához kapcsolódó korábbi megállapításait. Könyvét rendhagyó monográfiaként („műhelyforgácsként”) jellemzi. A műfaj újragondolásának, a műfaji határok fellazításának az oka: több kérdés vár még tisztázásra, s ez a fejezetcímek végi kérdőjelekből is kiderül.

A bevezető fejezet: kontextus, az európai nyomdászat kialakulásának gazdasági feltételei, mozzgórugója egyrészt a mezőgazdasági technológia megújulása (nehézeke, hármás nyomás, lófogat), másrészt a munkamegosztás (kézművesség, kereskedelem) kialakulása a feudalizmus idején. Az írásbeliség egyre fontosabbá válik. A gazdasági fejlődés a kultúra és a művészeti élet fellendülését (reneszánsz) vonja maga után, s ennek egyenes arányú velejárója az egyházi és világi könyvigény megnövekedése.

Borsa szerint a nyomdászat korai megjelenése Magyarországon „nem bizonyult megalapozottnak”, noha a *Chronica Hungarorum* megjelenésével Magyarország több fejlettebb európai államot is megelőzött. A tipográfia honi megjelenése nem véletlen, Corvin Mátyás ország- és kultúrafejlesztő törekvései, a humanizmus, a reneszánsz művészet és tudomány „importálása”, a királyi könyvtár szisztematikus, szakszerű fejlesztése és használata akkoriban releváns alapnak tűnik a nyomdászat meghonosításához, még akkor is, ha a magyar uralkodó szívéhez és szépérzékéhez közelebb állt a kéziratos kódexek külleme.

Andreas Hess biográfiai identifikációja, mivel konkrét adatok eddig még nem kerültek elő, izgalmas szakirodalmi nyomozás, hipotézisalkotás eredménye lehet csak. A név bizonytalan írásmódja többféle eredeztetést valószínűsít, ezért Borsa a nyomdász mesterség elsajátításának a színhelyét is körbejárja. Fitz nyomán feltételezi, hogy Hess valamelyik német főpap kíséretében érkezhetett Rómába, ebből eredően klerikusként ismerte meg és sajátította el a mesterséget.

Andreas Hess a *Chronica* ajánlását László óbudai prépostnak címezte. Borsa cáfolja azt a Wallaszky-féle elképzelést, miszerint Geréb László lett volna a budai prépost akkoriban. A prépost kilétét Fraknói Vilmosnak sikerült meghatározni, nevét (Karái/Kárai László) Ballagi Aladár pontosította. Kárai Lászlóról számos levéltári adat maradt fenn, jelzi Borsa, de ezek semmiféle közvetlen kapcsolatban sem állnak a könyvnyomtatással.

Andreas Hesst az 1471 januárjának végétől március elejéig Rómában tartózkodó magyar királyi követ, Kárai László hívja Budára, hogy ott gyakorolja mesterségét. A római mecénási források lassú elapadása bírhatta rá a német tipográfust arra, hogy a sanyarú magyarországi körülmények okán nem túl reális gazdasági vállalkozásba fogjon. Borsa szerint Kárai nyilván mecénási támogatással kecsegtette.

Borsa forrásai között, az első magyarországi nyomda történetének a minél teljesebb megrajzolása során, a magyar könyvtörténeti munkák és a *Chronica* ajánlásának a szövege mellett Hess két budai nyomtatványa is szerepel. A nyomtatványok elemzése során megfogalmazódik a feltételezés, miszerint Hess betűi nagy valószínűséggel római eredetűek, a latin nyelvű egyházi szövegeket az ókori klaszszikusok műveinek a kinyomtatására használt betűkkel készítette. Borsa szerint a német nyomdász eljárása igénytelenségről vall, másrészt „a nyomdászat legelső korszakában az átlagtól nem elütő jelenség” (39). A betűkészlet eredetével foglalkozó szakirodalmat összegezve és továbbgondolva Borsa megállapítja, Hess budai betűi esetenként igencsak hasonlítanak a római Lauer-féle műhely típusaira. A budai műhely nem egységes rajzolatú és méretű betűi, a betűöntés munkafolyamatának bonyolultsága arra utalnak, Andreas Hess nem foglalkozhatott betűöntéssel, készletét, öntvényeit Rómában állíthatta össze. A nyomtatványokat jellemző csökkenő sormagasság és betűméret kiváló támpont az egyes Hess-nyomtatványok korának a megállapításához. A nyomtatás során a betűk újracsiszolása szükséges, s így minél később készült a nyomtatvány, annál kisebb a betűk mérete. A budai nyomda jellemzése során fontos kérdés: hány sajtója lehetett a tulajdonosnak? Borsa igazolja Fitz meglátását, Hess egyetlen kis alakú sajtóval dolgozott, amelyen fél íves papírra lehetett csak egyszerre nyomtatni, ezért kiadványai laponként készültek. Mindehhez egy szerény betűkészlet állhatott a rendelkezésére, összhangban a korabeli Európával, ahol a nyomdászoknak nem volt túl nagy betűigényük. A budai nyomda munkájának gazdaságosságát tehát nemcsak a kisméretű sajtó, hanem a Fitz szerint 1750 betűből és írásjelből álló betűkészlet szűkös mivolta, a betűmennyiség is gátolta.

A német nyomdász kilétének megállapítása, pontosítása, a budai nyomda esz-közlétének rekonstruálást követően Borsa részletes vizsgálat tárgyává teszi Hess nyomtatványait. Elsőként az 1473-ban nyomtatott *Chronica Hungarorumot* (*Budai Krónikát*), majd a *Basiliust*, s nem utolsósorban az Andreas Hessnek tulajdonított

ősnyomtatványokat. A kiadástörténeti szintézist, újragondolást, a szerző kilétének, az egyes krónikacsaládoknak, szövegtípusoknak a kutatását többnyire egy alapos szövegelemzés teszi teljessé. A magyarok történetét közlő *Budai Krónika* mibenlétét illetően kiemeli, „a *Chronica* több, eredetileg önálló történeti mű összeolvasztása útján jött létre” (64). A *Basilius* Nagy Szent Vazulnak (Basilius Magnus), a keleti szerzetesség atyjának a fiatalokhoz szóló „tanulásmódszertani” görög nyelvű írása, amelynek budai kiadása, noha igénytelenebbnek néz ki, ugyanazokkal az öntött betűkkel készült, mint a *Chronica*. A Hessnek tulajdonított kiadványok között van miscskönyv, krónika, törvénykönyv, a magyar trón öröklését rögzítő szerződés, történeti munka, egyházi könyv, plakát. Esetenként részletesen foglalkozik az adott nyomtatvány budai eredetének cáfolattörténetével.

A kötet fontos adatközlő egysége a Hess-féle nyomtatványok fennmaradt példányainak a számbavétele, leírása, a lelőhely közlése. A *Chronicáról* megtudhatjuk, hogy egy-egy példány érhető el a bécsi székhelyű Osztrák Nemzeti Könyvtárban, a lipcsei Egyetemi Könyvtárban, a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a római Corsini Könyvtárban, a prágai Egyetemi Könyvtárban, a budapesti OSZK-ban, a párizsi Nemzeti Könyvtárban, a krakkói Chartorisky Könyvtárban, a szentpétervári Orosz Nemzeti Könyvtárban és egy amerikai magángyűjtőnél. A *Chronica* ma ismert tíz példány mellett Borsa adatolja az elveszett braunsbergi példányt és a kizárt példányokat. A *Basilius*nak mindössze három példány maradt fenn (Bécs, Salzburg, Eichstätt), melyekről ugyancsak a lehető legteljesebb leírás olvasható Borsa könyvében.

A Hess-féle nyomtatványok kötését vizsgálva Borsa valószínűsíti, hogy az a néhány eredeti kötés, ami elérhető, esetleg Hess budai műhelyében készült. A budai nyomdában használt papír származását, mennyiségét, beszerzésének módját illetően Borsa körültekintő nyomozást folytat. Feltételezése szerint Hess külföldről, talán a Velence környéki malmokból rendelte a szükséges nyersanyagot nagyobb mennyiségben. A papírgazdaságra utaló jeleket mind a szakirodalom, mind a kiadványok szedéstükre megerősíti, akárcsak azt a tényt, hogy a korabeli Magyarországon a legnagyobb papírfogyasztó a királyi kancellária lehetett. A *Chronica* és a *Basilius* fennmaradt példányainak összehasonlítása a Hinman-colator segítségével igen eredményes, számol be a vállalkozásról Borsa Gedeon. A szedésbeli eltérések nyomdai változatokat eredményeztek, a nehezen datálható és személyhez nem köthető szövegjavítások, elírások kéziratromlást, szövegvariánsokat.

A nyomtatványok beható vizsgálatát követően a monográfia szerzője visszanyarodik a nyomdalapító személyéhez. Vajon tényleg Kárai László-e a budai műhely létrehozója, amint azt a kötet bevezető fejezetei jelezni látszottak? Borsa meglátása szerint Kárai szerepe nem egyértelműsíthető, különösen, ha a nyomda tartós működésének, fennmaradásának a módozatairól, esélyeiről van szó. Noha a szakirodalom a műhelyalapítást csak vele és Andreas Hess-szel hozza összefüggésbe „észlelhető

a szakírók között némi eltolódás: hol inkább Hess vállalkozó kedve, hol meg Kárai mecénási szerepe nyer kidomborítást, hol pedig mind a kettő. Azonban éppen az egyetlen közvetlen forrás, a *Chronica* ajánlása egyes fordulatainak elemzése minden esetben ellentmondásos helyzethez vezet. Ha ugyanis Kárai viselte a vállalkozás minden költségét, akkor nem lett volna szabad Hessnek »sokáig töprengeni«, hogy kinek is ajánlja első kiadványát, ha pedig Hess önálló vállalkozása lett volna, úgy miért írta Káraitól, hogy »nála nélkül befejezni sem tudta volna munkáját« (179). Borsa a budai ősnymoda feltételezett alapítójaként megjelenő Mátyás királyt is demisztifikálja. A kultúrhéroszi szerepbe foglalt uralkodóban elsősorban uralkodót lát, aki felismeri ugyan a nyomdászat jelentőségét (lásd a bécsi császár ellen készített propagandaplakátokat), de nem lát benne és a könyvtár intézményében többet, mint a származása okozta komplexumát helyrebillentő reprezentációs eszközt, ami kulturális hozadékán túl elsősorban méltóságot és hatalmat sugároz. Borsa másik perdöntő érve: Andreas Hess a *Chronica* ajánlásában meg sem kísérli felkelteni a történelemkedvelő király érdeklődését. A Kárai László és Mátyás király nyomdalapítói szerepét megingató fejezeteket egy olyan „műhelyforgács” követi, amelyben a szerző a *Chronica* első ajánlásának a címetét igyekszik kikövetkeztetni. Borsa bizonyítottan látja, hogy az ajánlás utolsó lapjait a kiadvány végének elkészülte idején nyomtatták, s valószínűleg egy jelentős személyhez szólhatott. Az első ajánlás megsemmisítése jelentős költségekkel és többletmunkával járhatott. A magyar történelem kontextusában vizsgálódva Borsa Gedeon az 1472 augusztusában elhunyt közismert humanistában és diplomatában, Vitéz Jánosban, Mátyás egykori nevelőjében és rokonában látja meg azt a mecénást, aki körülményei folytán (bibliofília, egyetemalapítás, a csillagászat támogatása, kegyvesztettség) beilleszthető a könyvészeti oknyomozásba. Miután eltávolítja a kegyvesztett Vitéznek szóló ajánlást, írja meg Hess a Kárainak szóló „pót”-ajánlást, aki Vitéz megbízásából utazik Rómába, hogy egyebek mellett nyomdászt hívjon Magyarországra.

Borsa Gedeon egy izgalmas „nyomozás” formájában gondolja újra a felvetett téma magyar és nemzetközi szakirodalmát, az egyes források megállapításait, hipotéziseit, gördülékenyen alkalmazza a nyomdásztörténeti kutatás módszertanát¹, s egy minél pontosabb, minél teljesebb kép megrajzolására törekszik, így lesz a „forgácsokból” több mint pusztán szintézis: körültekintő, kritikus hangvételű, műfajmegújító monográfia.

(*Argumentum Kiadó, Budapest, 2013*)

¹ Az egykorú, hiteles, írásos dokumentumok vizsgálata, a tárgyalt nyomda kiadványegyettesének elemzése, a korabeli nyomdászgyakorlat áttekintése, figyelembe vétele.

Madarász Imre

Bal bel és kül

Simon István: Balegyenes. Az MSZMP és az eurokommunizmus-kérdés

Változnak az idők, és megváltoztatnak mindent. A rendszerváltozás előtt, a pártállami korszakban az eurokommunizmus olyan eretnekségnek és tabutémának számított, hogy a Spanyol Kommunista Párt főtitkárának, Santiago Carillónak *Az „eurokommunizmus” és az állam* című, 1977-ben megjelent könyvét a kádári Magyarországon csak úgy merték kinyomtatni, hogy a magyar fordításnak sem megnevezett kiadója, sem ISBN-száma nem volt, évszámot sem tüntettek fel rajta, vagyis „hivatalosan” úgyszólván nem is létezett, terjesztését pedig az „illetékes elvtársak” szűk és zárt körére korlátozták abszolúte bizalmasan, akárcsak a titkos dokumentumokét (azóta antikváriumokban jókora szerencsével lelhető fel). Mára viszont az egykor pikáns téma annyira elveszítette időszerűségét, vonzerejét, érdekességét, hogy Simon István *Balegyenes. Az MSZMP és az eurokommunizmus-kérdés* című monográfiáját csak egyetlen budapesti könyvesboltban lehet megvásárolni.

Mintha maga a szerző is bizonytalan lenne célközönségét illetően. Miközben lábjegyzetekben tájékoztat arról, ki volt Hruscsov, Brezsnyev, Kádár, Togliatti, Aczél, Reagan, Horn Gyula stb. – mely információkra inkább csak középiskolai diákoknak van szüksége –, evidensnek veszi, hogy olvasói tudják, mit jelentettek a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években olyan szavak, mint revizionizmus, pluralizmus, akcióegység, internacionalizmus...

Más belső ellentmondások is akadnak a műben. Az alcímbeli eurokommunizmus európai dimenziói helyett a vizsgálódás szinte kizárólag az olasz és a magyar „testvérpárt” kapcsolataira szűkül. Ez főleg azért sajnálatos, mert az eurokommunizmus ideológiájának legnyíltabb, legteljesebb, legszisztematikusabb kifejtését Carillo fentebb említett értekezése adta, melynek elemzése – vagy akár ismertetése – hiányzik a dolgozattól. Így aztán az is csak esetlegesen, töredékesen derül ki, egyáltalán mi és miért számított elhajlásnak, az igaz (értsd szovjet) útról való letérésnek az eurokommunizmusban.

Maradva még a címnél: aki a „balegyenes” olvastán (netán Lovas István „jobbegyenesekre”, „jobbcsapottjaira” asszociálván) valami szenvedélyes írásművet vár, nagyot csalódik. Simon Istvánt mintha rabul ejtette volna az általa szorgalmasan-alaposan tanulmányozott állampárti dokumentumok stílusa: a tárgyalás eléggé unalmas. A pártközi megbeszélések „diplomatikus” bemutatásánál vélhetőleg izgalmasabb lett volna a korabeli olasz baloldali elméleti viták, politikai bírálatok, sajtócsaták fel-

idézése, avagy éppenséggel azoké a pártbeli konfliktusoké, melyeknek során például az „eurokommunista” – máig aktív magyar kapcsolatokat ápoló – Federigo Argentierit az állítólag toleráns és pluralista berlingueri Olasz Kommunista Párt égisze alatt elbocsátották a Gramsci Intézettől pártszerűtlenség miatt. Maga Enrico Berlinguer is megért-megérdemelt volna egy teljesebb és kritikaibb portrét: fénykorában a szabadság szellemét képviselte a „nemzetközi munkásmozgalomban”, ma ellenben egykor csodált erényei – köztük a polgári demokrácia normáinak részleges elfogadása – erkölcsi és jogi minimumnak tűnnek, vagyis a legendás OKP-vezérnek a nyugat-európai politikai kommunizmus vezéralakjának ikonját olyannyira elhomályosította az időmúlás, hogy letisztításra, sőt újrarajzolásra vár. Teljességgel kimaradt az áttekintésből az Olasz Kommunista Pártnak mint leninista-kommunista pártnak a megszűnése, helyesebben kettészakadása és átalakulása inkább szociálliberális, mint hagyományos értelemben vett szociáldemokrata párttá, és mindennek hatása a közben monopolhatalmát elveszített magyarországi párttestvére.

Lennének itt pedig érdekes adalékok: például két korábbi olasz köztársasági elnökről, Sandro Pertiniről és Giorgio Napolitanóról, akik „előkorukban” kevésbé helyezték a liberalizációt, a „távol(odás) Moszkvától” programját. De ez kevés. Több eleven történelem kellett volna, kevesebb holt dokumentum, több figyelem a megírásakor, vagy alaposabb olasz nyelvi lektor, figyelmesebb kontrollszerkesztő – s egy szakmáját értő tördelőszerkesztő sem ártott volna.

(Lucidus Kiadó, Budapest, 2016)

Strandi pillanatkép, 1975. Filc, papír. 96 x 226 mm. J.j.l.

Oláh András

Az akácok fia

Budaházi István: Az utolsó évszak hangjai

Borongós számvetésként hat *Budaházi István* legújabb verseskönyve. Már a cím (*Az utolsó évszak hangjai*) is erről árulkodik, de az egybegyűjtött írások tematikus elrendezése, hangulata, s a két cikluscím is ráerősít a feltételezésre. „*Miért is voltál a világon?*” – kérdez vissza a hátsó borítón lapuló költemény záró sorában a költő, s a kötetbe sodort írások (régebbiek és újak) voltaképpen erre a kérdésre igyekeznek választ adni. A fülszöveg utolsó mondatával pedig egyenesen arra utal a szerző, hogy költői pályáját ezzel a gyűjteménnyel lezártnak tekinti.

A versek áttekintését követően az olvasóban óhatatlanul valami fojtó szomorúság támad, és keresi-kutatja, hogy miből, honnan fakad ez a mérhetetlen keserűség és fájdalom. Honnan ez a mindent feladni készülő makacs elhatározás? Mi indokolja? Mi kell ahhoz, hogy egy költő ilyen végérvényesnek és megmásíthatatlannak tűnő kijelentést tegyen?

A kötet írásai egyértelmű és világos utalásokat tartalmaznak erre vonatkozóan is. A két ciklus egymásra épülő versei voltaképpen a veszteségeket gyűjtik egybe. Még a gyermekkor emlékeit felkutató művek is e csoportba tartoznak, hiszen már az a gyermekkor sincs, csak a halványuló tudatban létezik: „*Az emlékek fehér falára / kivetítéd a gyermekkorod. / Mikor még a fakardod / s a lányok babái törtek, / a tavaszra jött a nyár, / s nem tudtad, hogy mi is a halál.*” (Nem tudtad). Vége a boldog, gondtalan világnak – az egyetlennek talán, amikor valóban szabadnak érezhette magát a költő, s amikor még esélye volt egy derűsebb életre: „*Még talpad alatt voltak / a gyalogutak, / még sírtak hozzád a / rongybabákkal játszó, / meg-rángatott copfú leányok. / Még fakarddal viaskodó / vitéz voltál, / körbenyírt csikó-hajjal / napraforgókórón lovagoltál. /... / Még legkisebb királyfi voltál.*” (Még nem röppentett).

A legkisebb királyfi azonban a mesék gyönyöre helyett egy pusztító és bántó valóságba csöppent. A megmaradáshoz az életét és otthonát jelentő Szatmár-vidék és a nyírségi homok megtartó ereje kevés. Jönnek a forgószelek, az egyre taszítóbb állapotok, s a remény egyre fogy. Mára már csak a múltba kapaszkodás jelent némi menedéket: „*Az akácok fia vagyok, / gyökér fogja a homokot.*” (Akácok). Ragaszkodása ehhez a földhöz, ehhez a tájhoz, a lelkében őrzött kötődésekhez mérhetetlen. Gondolatban újra és újra végigjárja, végigpásztázza az imádott vidéket: „*végimentél a leghosszabb / földúton, gyalogúton, és kóstoltál / az arcodba vastag homokot hozó / tölcséres forgószelet.*” (Madárszárnyú ének).

De a világ megmérgeződött. A gyermekkor tisztasága már csak emlék. A költő, aki a térség számtalan kistelepülését bejárta (dolgozott népművelőként, könyvtárosként, szállításvezetőként, pedagógusként és újságíróként is), visszatekintve az elmúlt időkre, csak a keserűség hangján tud szólni: „*Amikor volt minden egyszerű. / A Nap kelt, fényével átölelt, / a magból kikelt a fű, / s kenyeret vágott a kés. / Mosolygott a feléd nyújtott kéz. / Most elfogyott kenyér helyett / kövel dobál a kéz, / kenyér helyett szívbe fut a kés.*” (Elfogyott).

S hiába próbálta a régi öregektől tanult erkölcsi mércék szerint élni az életét („*a bábeli hangzavarban / te csak emberül szólj.*” [Szólj emberül]), a megváltozott világgal szemben tehetetlennek bizonyult. Előbb a Kádár-rendszer látszatszabadsága nyomorította („*Itt még rendesen kocsmázni / sem lehetett. / Szaglászók szimatolták / minden lépésedet. / Itt még a csend is / megfigyelt, / mikor moccansz, s miként / vétkezel.*” [Megfigyelés]), majd a rendszerváltás után kialakuló sajátos rablóvilág tölti el borongással és bosszúsággal: „*Másé lett: a rét, a legelő, az erdő, / s a maradékot is kerítők / kerítik alattomba. / Már nem jár haza: a konda, a csorda. / Csak égi nyáj legelész fölöttünk.*” (Falu volt, falué volt).

A remélt és vágyott szabadság helyett a puha diktatúrát az újgazdagok (vagy nagyon is régiek?) diktálta másállapot váltotta fel, ahol a költő csöppet sem tudja otthon érezni magát: „*Szakad / szádról a Dal fájdalmas-szigorral, / diófa-keményen a Hang, / figyelmezőn, e széttört világban, / hol a vastag-zsebűek pénzzel / mérik magukhoz a Hazát.*” (Cserepekből a világot). Úgy érzi, kilopták alóla a hazát.

Az ezredforduló utáni első évben keletkezett verse a teljes kisemmizettségről és tehetetlenségről árulkodik. A harsánykodók mindent elvittek, és már a hite is romokban: „*...mire elértem / az ötvenedik évem, / már nem volt kenyerem, / amivel visszadobhattam / volna / a kődobálókat*” (Békével jöttem). S akik a kapaszkodót jelentették, a szerethető múltat – már halottak: „*Most már enyémebb lett ez a föld. / Benne nyugszik apám és anyám.*” (Enyémebb lett). S a veszteségek csak szaporodnak. Távoznak a barátok, a szerelmek is: „*egyre jönnek / a szárnyas angyalok, / s visznek tőled, tőled / visznek hozzád forrt / barátot, s hogy súlyosabb / legyen a hiányod / elveszítéd: / a szülőket, a szeretőket*” (Ballagva lassan).

A teljesen kifosztott, magára maradó költő már csupán az emlékeinek él. Csak a temető jelenti a kapaszkodót, mert minden, ami szép és szerethető volt, odaszugorodott, s ott húzódik meg a hantok között: „*Nem tudom, van-e ott / mennyei kórus? / S kihez tartoznak / az altok? / Most itt a temetőben / csak csend van. // Sehol egy kórus.*” (Nincsen már). Csöndes magányban telnek napjai („*Élek csendben, szinte / észrevétlen*” [Szél jár erre]). Visszatérően megjelenő félelmek kísérik és kísértik: „*Az úton gyakran visszanezék. / Félek, hogy a farkasok / utolérnek.*” (Az utolsó évszak).

A versek jelentenek még némi menedéket számára, de igazi örömet már az alko-

tásban sem talál. „Most, hogy újra játszol a szavakkal, / s veled kiszámolt az idő, / a múltba futsz, emlék-bújócskázol, / mielőtt végleg eldől, hogy ki / játszik tovább, s mikor lesz ipiapacs” – írja rezignált beletörődéssel a *Bújócska* című versben.

Ez a beletörődés azonban teljesen beszűkíti az életterét. „Nem akarod, mégis tudod: / hozzád már nem jön / senki, de Senki.” – állapítja meg keserűen (Már nem jön). A sors, az Isteni rendelés látszólag türelmes elfogadása fogalmazódik meg a *Ki fog engem* című vers alábbi soraiban: „ki fog engem, ki fog engem / megsiratni /.../ anyám nincsen, párom sincsen, / ráborul hát az Úr Isten.”. Ugyanakkor a szavak mögül mégis kiérződik az a fájdalom, hogy – számot vetve helyzetével – azt kell látnia: az emberekre már nem igazán számíthat.

Komor hangulatú versgyűjtemény *Budaházi István* kötete. S csak remélni tudjuk, hogy a költő túl tud lépni ezen a borongáson, ezen a magába forduló, mindent feladni készülő állapoton, és értelmet, örömet talál még az alkotásban.

(Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár – Nyíregyháza, 2015)

Villamoson, 1975. Filc, papír. 223 x 95 mm. J.j.l.

Véghelyi Balázs

A szépség ünnepe

Tóth Sándor: Fény- és lombohullámok

Fény- és lombohullámok: az élet ritmusa, hívőknek mennyei üzenet, művészeknek ihletforrás. És könyvcímnek is találó. „*Szubjektív a hullámozás, objektív a mérték: emocionális élet, kozmikus rend...*” – írja a szerző: Tóth Sándor költő, műfordító, publicista, rádiós szerkesztő-műsorvezető, egyetemi tanár. Sokoldalú alkotó, ahogy sokszínű új könyve is, amely esszéket, jegyzeteket, kritikákat, tudósításokat, riportokat, interjúkat és vegyes műfajú írásokat tartalmaz. S hogy mi minden foglalkoztatja az író? „*Egy arc felvillanása a műben, valamely korszak személyes élményben, beszélgetés tükrében történelem, történelmi kincsek, néprajz, vallás (ökumené), pedagógia értékeinek felmutatása mindig izgatott. Bennük folyton dédelgetett vágyaim, álmaim öltének testet.*” A kötet minden darabja megélt és átgondolt. Képekben, asszociációkban és kulturális utalásokban egyaránt gazdag. Az írások rövidke, nyelvük és szerkezetük feszes, de nem szikár. Személyes élmények és tényszerű adatok egyensúlyára törekszik. Arról ír, ami foglalkoztatja, azzal készít interjút, aki érdekli, akit becsül. „*Ebben a világképben minden mindennel összeér, egymást erősíti; a legegyszerűbb tárgy is önmagán túlmutató jelentéssel bír*” – írja Gy. Szabó András, hozzátéve: „*A kötet írásait a személyes hang hozza közelségbe. Ennek a személyes hangnak köszönheti a könyv a stílusát, az olvasmányosságát.*”

Valóban: a személyesség hitele és az asszociációs készség teszi értékkessé ezeket az írásokat – és még valami: a tárgyi tudás és a rendkívüli kíváncsiság. Tóth Sándor irodalmi, történelmi, teológiai, néprajzi, képzőművészeti és zenei műveltsége tiszteletet érdemel, de érdeklődik a természettudományok, főleg a biológia és a földrajz iránt. Különösen foglalkoztatják őt a kövek, magát gyakran „kőmániásnak” nevezi.

A kötet írásainak jelentős része vallási témájú. A teológiát is végzett szerző szentek életét és mának szóló üzenetét világítja meg, keresztény szellemű és bibliai ihletésű művekről szól, a népi vallásosság értékeit hangsúlyozza, és az ökumenizmus szellemében emlékeztet a keresztény értékek fontosságára. Józan keresztény útmutatásokat fogalmaz meg a mindennapokra, ezek közül talán a legfontosabb: „*Krisztus szabadsága a nyitottság, melyet a lelkiismeret védőn koszorúz.*” Ugyancsak kiemelt téma az utazás. Érzékletesen ír a természetről, a városokról és bennük az emberi teremtő szellem legnagyobb alkotásairól. Kutatja a tájban a kultúrát, a történelmet, az isteni erőt és az emberi lelket. Keresni és találni, átgondolni

és megélni, végül pedig megmutatni: erre törekszik, bárhol jár és bármiről szól. „*Rácsodálkozni a világra? – a szépség ünnepe*” – írja egy helyütt. Máshol pedig így fogalmaz: „*Kövek és fák. Ha figyelemmel pásztázod az útba eső erdőrészteteket érzed igazán, mennyire egységes a világ. Ahogyan hit, tudomány, művészet nem szakíthatók el egymástól anélkül, hogy a lélek ne sérülne, a völgyjárásban is egymást keresik kövek és fák; nélkülük nincs a helynek szakralitása.*”

Művek és alkotók – kritikák és portrék is helyet kaptak a könyvben. Személyes emlékeket idéz a gyermeklelkű Weöres Sándorról, mátraszentimrei szobrának avatása kapcsán ír példaképéről, a piaristaköltő Sík Sándorról, nem kevésbé személyes hangú nekrológot közöl Erdélyi Zsuzsannáról, aki „*rendületlenül védte az idősek ajkáról hangba-szóba testesült kincseket*”, és tárgyilagos elragadtatással méltatja a kálváriefotóiból albumot szerkesztő Olasz Ferencet.

A gyűjtemény szerves részét alkotják a szerző interjúi. A megszólítottakat leginkább az köti össze, hogy Tóth Sándor kíváncsi rájuk, és becsüli őket. Néhányukkal bensőséges baráti viszonyban is áll, erről tanúskodnak a bevezető sorok, például a Budai Ilonával vagy Gy. Szabó Andrással folytatott beszélgetések előtt. Megszólítottjai: művészek, tudományos kutatók, tanárok és egyházi emberek. Az esetek többségében az interjúalany személye áll a párbeszéd középpontjában, azonban ha nem a személy, hanem a téma (vallás, történelem, művészet) szervezi a beszélgetést, akkor is „átjön” a válaszoló személyisége – a téma alapos körbejárása mellett.

Egy-egy téma megközelítése és kibontása kerek, színes írásműveket eredményez. A már említett asszociációs technikára jó példa a *Fehér kövön aranyméz*. Ebben a méz mibenlétét és motívumát a lehető legtágabb keretben tárgyalja a szerző. Kiinduló pont a gyerekkori emlék, ezután a vallási vonatkozások kerülnek terítékre: a méz szerepe a *Bibliában* és a keresztény irodalomban, majd a néprajzi jelentésrétegek, a természetrajzi-biológiai információk, a méz történelmi jelképrendszere és kapcsolata rokon jelképekkel. Utazások során és könyvekből szerzett tapasztalatok, ismeretek saját élményekkel és gondolatokkal elegyednek. Úgy járja körbe a témát, hogy egészen messzire is eljut tőle.

Tóth Sándor könyve ajánlott olvasmány mindazoknak, akik nyitottak a szellemi kalandokra és az örök értékekre.

(*Szent István Társulat, Budapest, 2016.*)